

S:T RAGNHILDS GILLES
ÅRSBOK

1938

SÖDERKÖPING
GUST. THORÉNS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1938

S:t Ragnhilds Gille 20 år.

En återblick av AXEL FERB.

På inbjudan av handlanden Alric Lundberg, som efter företagen undersökning funnit tiden lämplig för bildandet av en sammanslutning med uppgift att tillvarata och stödja de kulturella och ideella intressena i samhället, sammanträdde den 13 februari 1918 å Folkbibliotekets dåvarande lokal ett antal personer för att diskutera möjligheterna till förverkligande av denna idé. Enligt inbjudarens mening skulle den blivande föreningen få till uppgift: »att bevara och skydda de gamla minnesmärken, som ännu finnas kvar inom staden samt genom anordnande av föreläsningar, konserter o. d. söka tillgodose behovet av intellektuell förströelse». De närvarande omfattade förslaget med gillande och beslöt enhälligt att tillsätta en kommitté, som hade att föra frågan vidare och till ett kommande sammanträde inkomma med förslag till stadgar m. m. Till kommitterade utsågos utom inbjudaren, hr Lundberg, prostén Hugo Ulander, redaktör Carl Wallberg, veterinär Karl Kronqvist och direktör Axel Ferb.

Konstituerande sammanträde hölls den 7:de därpå följande maj å Rådhusalen, besökt av 14 personer, av vilka 12 antecknade sig som medlemmar. Sammanslutningen antog namnet »S:t Ragnhilds Gille i Söderköping» och enligt de samtidigt antagna stadgarna skulle dess uppgift vara: »att sprida kännedom om Söderköping och dess historia, att väcka intresse för bevarande av stadens ur historisk, topografisk eller kulturell synpunkt värdefulla minnesmärken och egendomligheter, att verka för tillgodoseende av historiska och konstnärliga krav vid stadens, dess par-

kers och planteringars omdaning och utveckling samt att genom anordnande av föreläsningar och konserter m. m. söka åstadkomma förädlande förströelser». Till styrelse utsågos handlanden A. Lundberg, ordförande, d:r A. O. Bergquist, v. ordf., redaktör Carl Wallberg, sekreterare, direktör A. Ferb, skattmästare, och veterinär K. Kronqvist.

Gilletts verksamhet.

Angående Gilletts verksamhet må följande anföras: 1919 uppsattes på Gilletts bekostnad en minnestavla å det s. k. Braskens tryckeri. Samma år togs initiativet till en minnesstod över d:r Olof Lagberg, vilken genom anslag från Söderköpings Brunns- och Bad-A.-B., staden, Gillet och enskilda under högtidliga former avtäcktes i Brunnsparken sommaren 1925, då 100 år förflutit sedan d:r Lagbergs anställning som läkare och intendent vid Söderköpings brunn.

1921 gjordes den förändringen i Gilletts stadgar, att dess verksamhetsområde utsträcktes att omfatta även den omkringliggande landsbygden och med anledning härav tillsattes 1925 ortsombud i de staden närbelägna kommunerna. 1925 ställde sig Gillet i spetsen för firandet av svenska flaggans dag i Söderköping den 6 juni och har den dagen sedan med få undantag årligen firats. — 1924 inköpte Gillet en gammal ryggåsstuga i V. Husby socken i avsikt att flytta densamma till lämplig plats och ungefär samtidigt förvärvade Gillet genom köp framlidne grenadjären Ture Tärns samling av äldre kulturföremål för ett pris av 2,000 kr. Med anledning av dessa förvärv beslöt styrelsen ingå till stadsfullmäktige med anhållan att Gillet skulle under en tid av 50 år få åt sig upplåten Lagbergska kullen med därå befintliga lusthuset och en annan äldre byggnad. Denna anhållan blev av stadsfullmäktige bifallen. För områdets iordningställande för sin kulturella uppgift igångsattes ett betydande arbete. Platsen inhägnades dels med en kostbar stenmur, dels med en gärdsgård i gammal stil. De befintliga husen reparerades

S:t Ragnhilds Gilles styrelse 1920.

I mitten äldermannen, provinsialläkaren, d:r A. O. Bergquist; i övre raden t.v. Gillets intendent, bankdirektör Axel Ferh, t.h. skattmästaren, apotekaren Sten Fredricson; i mittenraden t.v. vice äldermannen, distriktsveterinären Karl Kronqvist, t.h. präntaren, redaktör Emil Janson. I nedre raden t.v. Gillets stiftare och förste ordförande, handlanden Alric Lundberg, t.h. Gillets förste sekreterare, redaktör Carl Wallberg.

eller ersattes med nya, gångar upptogos och trappor anlades. Hit flyttades den inköpta ryggåsstugan (Fiskartorpet) och i lusthuset ordnades Gillets sam-

Lagbergs minnesstod i brunnsparken.

lingar. Det hela invigdes å Svenska flaggans dag den 6 juni 1926. Samma år hitflyttades också den loftbod från Uggelö, S:t Anna socken, vilken grevinnan Ebba Mörner på Thorönsborg med känd frikostighet skänkt till Gillet.

Under åren 1927, 28 och 29 följde Gillet med största intresse de pågående grävningarna i och för vatten- och avloppsledningar i staden, dels för tillvaratagande av därvid gjorda fynd från gångna tider, dels för att komplettera dessa grävningar med andra, som ej direkt hade med förutnämnda ledningar att göra. Resultatet av dessa undersökningar föreligger i en av riksantikvariens ombud, dr Erik Lundberg, på Gillets förlag utgiven avhandling, betitlad Topografiska undersökningar i Söderköping. Av riks-

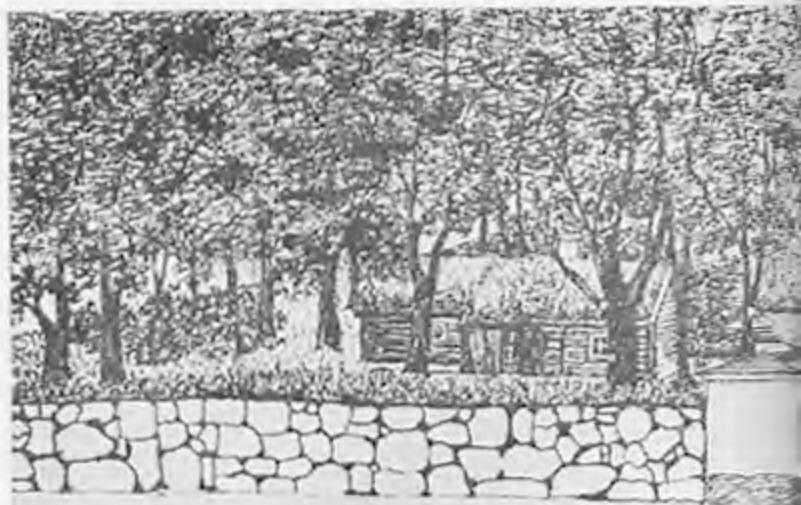

Lagbergs lusthus med serveringsplatsen.

antikvariern föreslagna vidare och mera omfattande grävningar har av ekonomiska skäl ej kunnat fullföljas.

1929 erhöll Gillet som gåva av godsägaren Linus Axberg, Breviksnäs, Gryts socken, en gammal väderkvarn med fullständig inredning, vilken efter nedtagning och transport uppfördes på krönet av Lagbergskullen, där den bildar ett vackert inslag i den allt igenom tilltalande omgivningen.

1932 anordnade Gillet en folkminnestävlan, avsedd att undan glömskan rädda i folkmun ännu levande sagor och sägner m. m. från vår ort. Tävlingen om-

Le ...

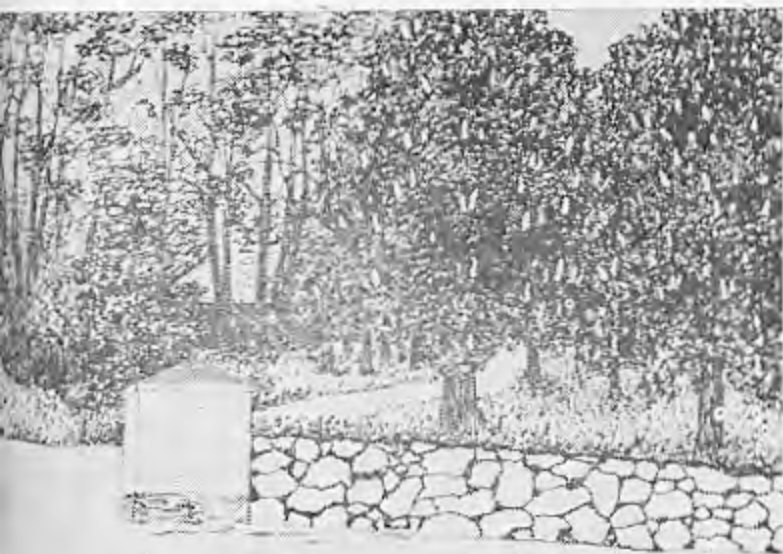
Parti

fattades med stort intresse. De tävlandes antal utgjorde 25, av vilka 7 belönades med pris från 30 till 10 kronor vardera. Ett urval av de inkomna bidragen äro intagna i årsboken 1933.

1936 erhöll Gillet genom välvilligt tillmötesgående av stadsfullmäktige dispositionsrätt över den å Gillets område belägna arrendatorsbostaden, vilken genom en omfattande restaurering gjorts lämplig att rymma en del av Gillets samlingar. Sedan å övre våningen inretts en lämplig bostad för vaktmästaren, har i dennes förutvarande bostad 1937 iordningställts ett Svenska Turistföreningens vandrarhem.

Några ekonomiska uppgifter.

Denna rätt så omfattande verksamhet har givetvis ej kunnat finansieras med enbart medlemmarnas avgifter (omkring 20,000 kr) utan har därjämte krävt extra ordinära tillskott. Särskilt under första decen-

ollan.

niet av Gillets tillvaro utvecklades en synnerligen livlig och uppoffrande verksamhet för att tillföra Gillet erforderliga medel. Gillet ägde vid denna tid en elit av intresserade medlemmar med både vilja och förmåga att åstadkomma något extra samt att bland stadens damer förvärva sig välvilliga medhjälpare. För att nämna några få bland de många: apotekare och fru Fredricson, bankkamrerarna Danckwardt och Sunnerstedt, postexpeditör Fagerlund, magister Hagström m. fl.

Den 17—18 mars 1921 hölls sålunda stor basar å Kommunala mellanskolan, som lämnade en behållning av 2,500 kr. Den 31 mars och 1 april 1922 var en soaré anordnad i Arbetareföreningens lokal, som inbragte 714 kr. 1923 anordnade Gillet med vederbörligt tillstånd ett lotteri, som lämnade ett överskott av 2,535 kr. Under några minnesrika höstdagar, 25—25 oktober 1925, hölls en extra stor mässa vid Söder-

Fiskartorpet.

Loftstugan från Thorönsborg.

köpings brunn, som inbringade icke mindre än nära 3,500 kr., och en soaré i Arbetareföreningens lokal den 20 februari 1927 tillförde kassan en behållning

Häverö kvarn.

av 527 kr. Under senare år ha nya föreningar bildats, som med nyhetens behag fångat intresset och Gillet har mera i det tysta sökt fullfölja sina uppgifter.

Utom förutnämnda extra inkomster har Gillet fått mottaga följande donationer och anslag, nämligen:

1928 från grosshandlare Isidor Skoglund's sterbhusdelägare	kr. 1,000:—
1929 från bankdirektör K. Wallenberg, Stockholm, ...	» 500:—
1930 av fru Astrid Wallén, dotter till grosshandlare S. Almqvist	» 500:—
samt från Söderköpings sparbank i olika poster	» 2,000:—

Muséets nya avdelning: Söderköpingsrutinet.

Gillet's årsbok.

Från och med 1922 har Gillet utgivit en s. k. årsbok, som gratis tilldelats medlemmarna. Boken innehåller utom medlemsförteckning och meddelanden om Gillets verksamhet, huvudsakligen kulturella uppsatser angående Söderköping med omnejd. Att minnen från det gamla Söderköping och personer, som där

levat och verkat, intager en framskjuten plats är givet, men även den omgivande landsbygden är väl representerad. Sålunda förekommer hembygdsskildringar från Västra Husby, S:t Anna, Drothem, Börrum, Ringarum, Skönberga, Skärkind, Mogata och Skäll-

Museets nya avdelning: Musikvrån.

vik med Stegeborg. Utom mera inhemska pennor kunna bland bidragsgivarna nämnas professor Sigurd Erixon, arkivarien Erik Lundberg, intendenten Bengt Cnattingius, d:r Arthur Nordén, överstelöjtnant N. D. Edlund m. fl. namn, som borga för ett sakkunnigt och gediget innehåll. Boken har blivit bemärkt och

efterfrågad, varför utbyte sker med en del andra kulturella sammanslutningar och institutioner. Årsboken har redigerats av Gillets präntare.

Muséets nya avdelning: Gamla husgeråd.

Gillets styrelse.

Ledningen av Gillets verksamhet har under de gångna tjuo åren omhänderhafts av följande personer:

Förre handlanden Alric Lundberg, Gillets initiativtagare och älderman åren 1918—1920, då han avflyttade till Norrköping.

D:r A. O. Bergquist 1918—1938, älderman sedan 1920.

- Rådman Carl Wallberg 1918—1920, sekreterare.
 Direktör Axel Ferb 1918—1938 (skattmästare 1918—
 1922, intendent 1922—1938).
 Veterinären Karl Kronqvist 1918—1921, v. älderman.
 Rådman Emil Janson 1920—1938, präntare.
 Apotekare Sten Fredricson 1920—1927, klubbmästare
 1920—1922, skattmästare 1922—1927.
 Bankkamrer Herbert Sunnerstedt (Petersson) 1926
 —1932.
 Borgmästare Anders Öster 1927—1938, v. älderman.
 Överlärare Torsten Strand 1927—1938, skattmästare.
 Magister David Wirsén 1927—1934, klubbmästare.
 Folkskollärare Erhard Delavaux 1932—1938.
 Stadsläkare Gösta Arnwald 1934—1936.
 Stationsinspektör G. Hammarlund 1934—1938, och
 Häradshövding Hugo Nohrlander 1937—1938.

Gilletts vandrarehem.

Till denna översikt av S:t Ragnhilds Gilles liv och verksamhet under dess tjuguariga tillvaro fogas till sist den varma förhoppningen, att intresset för de uppgifter Gillet företräder ej måtte slappna, att nya unga och friska krafter må träda till när föregångsmännen så småningom försvinna och i sin tur utveckla, vad som av de äldre blivit grundlagt.

Ny runsten från franciskanernas klostergrunder.

Av

fil. d:r ARTHUR NORDÉN.

Skörden av runstensfragment från det gamla franciskanerklostrets omgivningar i Söderköping fortsätter. Under det sist förflutna året, 1937, blevo ytterligare två fragment av en sönderslagen runsten från klosterområdet kända, och därmed börjar den lilla runstensuppsättningen från det forna Söderköping växa ut till en allt mer anmärkningsvärd omfattning. Låt oss rekapitulera vad man nu under ett fåtal år lärt känna därom:

Främst i betydenhet och ålder står den från 500-talets början stammande trolldomsstenen från Ellerstad,¹⁾ vilken närmast efter Rökstenen torde förtjäna nämnas som den i språkligt och skrifthistoriskt avseende förnämligaste av Östergötlands minnesmärken från flydda årtusenden (jämförelsen åsyftar däremot icke innehållet). En annan sten hade tillhört en kristen gravkista av den tidigaste typen, som efter det först uppmärksammade monumentet av denna art brukar kallas Eskilstuna-monument. Denna senare sten var, när den identifierades, av stor betydelse

¹⁾ Lätt härom: Arthur Nordén, Tre märkliga runfynd vid Söderköping, S:t Ragnhilds Gilles Årsbok 1937, sid. 49—60. — Arthur Nordén, Söderköpingsstenen, En nyfunnen runsten med magiskt syfte från övergångstiden. I Fornvännen 1937, sid. 129—156. — Wolfgang Krause, Runeninschriften im älteren Futhark (1937), sid. 679—680. — C. J. Marstrand i Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap 1937.

för Söderköpings historia, eftersom den gav vid handen, att Drothems kyrka existerade redan under tusentalet och därmed var väl också klart, att samhällsbildningen på stadens nuvarande mark räknar samma ålder, något som ju arkeologiska fynd redan tidigare låtit en förstå.

Den nya stenen har även den, liksom de av mig i en uppsats i årsboken 1937, sid. 66—72 behandlade, tillhört franciskanerklostrets grundmurar och för att kunna instoppas i dessa blivit illa sönderslagen. De två fragment av stenen, som nu anträffats, ha uppforslats till S:t Ragnhilds Gilles samlingar vid Gilleskullen.

För kännedom om fyndets tillvaro har undertecknad att tacka brunnssintendenten, d:r Martel Johansson, som tidigare någon gång hört talas därom och vid mitt besök i Söderköping midsommarveckan 1937 tack vare vänlig förmedling av bankdirektör Ferb blev i tillfälle att föra mig till den lilla gård i Klosterkvarteret, Hospitalsgatan 9, där stenfragmenten lägo invid och under sockeln till en vedbod. Då jag framgrävde stenen, meddelade mig gårdens ägare, hr Svensson, att han, redan då han för flera år sedan förvärvade fastigheten, lagt märke till att de två stenfragmenten lägo som tröskelstenar invid och delvis under vedbodssockeln. Från honom har kännedomen gått vidare till folk i omgivningen och så nått d:r Johansson.

Runstensblocken äro av en gråblå grästensart med insprängda ljusare ådror. Det största blocket är 74 cm. långt och 36 cm. brett, det mindre blocket resp. 36 och 43 cm. Stenen har varit sirad med ett kors i mitten och härstammar alltså från en kristen grav — man förvånar sig blott över att munkarna vid sitt klosterbygge på 1200-talet visat så litet pietet för gravvårdar av kristet ursprung, låt vara ett par hundra år äldre, att de sönderslagit dem blott för att få fyllnadssten till sina egna byggnadsgrunder.

Tyvärr har skövlungen gått så illa fram genom den nyfunna stenens slingor, att de rungrupper, som kvar-

stå, icke längre giva någon sammanhängande och begriplig text. Det mindre stycket med slingans början upptill har runorna *fi*, det större *kthu: uftR: mu...*

Vedhuddörren, utanför och under vars tvärskel stenfragmenten lägo.

Endast det tycker man sig kunna utläsa, att någon rest stenen efter sin moder.

Före de sista ärens fynd var från Söderköping bekant blott en runsten, inmurad i ett hus i staden,

tillhörande en handelsman. Denna är sedan länge försvunnen. Enligt bestämda uppgifter i staden skulle också två runstenar ha stått nedanför Ramunder-

De nyfunna fragmenten av en kristen gravsten från Söderköpings
Drothems kyrka — stenen sönderslagen av franciscanermunkarna
och inlagd i deras klostergrunder.

berget i närheten av Slussen, men även dessa äro nu okända. Genom de två sista årens fynd är emellertid antalet av säkert konstaterbara runstenar i och invid Söderköping uppe i ett antal av fem. Kanske

skola ytterligare delar av den nu senast funna stenen låta anträffa sig, ty den gamle man, hr Bengtsson, som bebor granngården till Hospitalsgatan 9, erinrar sig, att en större flat håll, som låg under vedbodören n:r 2 intill fyndstället för de nu funna blocken, för ett antal år sedan upphämtades och bortforslades, han mindes blott för tillfället ej varthän.

Fälväabelns minnen.

Vid fru Alma Johanssons, född Rylander, änka efter framlidne kyrkoherden i Drothem C. M. Johansson, frånfälle överlämnades till S:t Ragnhilds Gille enligt hennes i livstiden uttalade önskan en antik byrå av högt värde jämte en del andra saker. Bland dessa torde följande minnesteckning av hennes farfar ha ett visst intresse. Den återgives här med originalets stavning och punktering:

»Ett minne Till minn Sons Dotter Allma Rylander om hennes Farfaders Födelseår, Fälttåg med mera år 1860».

»Född i Nykils församling, år 1775 den 26 october. Af Corporalen Petter Wiman, och Modren Magdalena Andersdotter, och hade 8 barn.

År 1795 den 5 September, ingeck till Grenadier för N:o 119 Blästad, vid Linköpings Compani, och Kongl. 2:dra Lif-Grenadier Regementet. år 1805, Commenderad till Storläger på Bonnarpplätt i Skåne, där halfva vårt Regemente då hvar, etter 7 veckors vistande hemma, kom uppbrottsordres till Tyskland, för dem som icke hvarit åt Skåne. Män på mig gordes icke afseende att jag hvar åt Skåne, jag måste iunka mäd åt Tyskland, år 1805. år 1806 marcherade en Svänsk brigard från Stralsund til Mikkelburg, anford af Generaten Morjan. denne brigad skulle hjelpa pröjsens general Blycker, att strida emot Napoljon den första. — — länge låg vi i 2:dre städer (Launborg och Lyneburg) då blef vår General underrättad att fienden nalkades oss. vi gorde uppbrott, istället för att hjelpa. och satte vår march till staden Lybäck. där vistades vi 2 dagar, och bar projant till fartygen, Som låg i älven, samt inqvarterades på fartygen.

om natten kom General Blycker, förföljd af Carl den 14. Som då hvar fransk General. af Blyckers Arme, blef en del tagne till fångar och vi Svänskar, blef tagne hela brigaden, utom 120 man på ett fartyg, kamm undan.

Denna fångenskap skedde den 7 November 1806, och vi blefv drifne Som kreatur, till Frankrike. och nästan hvarje natt, inqvarterad i kyrkor, 1 lisp. bröd, dagens hela Föda.

Den första december kom vi till staden Wittenberg, blefvo där inqvarterade i en Tegellada på förstaden, och feck intet att äta. där Rymde jag från fångenskapen.

Den väg som jag gick, då jag Rymde från Franska Fångenskapen, och gick genom Tyskland är följande städer, nämligen: Wittenberg, där Rymde jag och Sedan genom följande städer: Serbest. Luburg. Gänthin. Gläda. Santau. Havelberg. Pärdelberg. Willsnak. Rådan. Pergen. Länssen. Dömets. Grabo. Bergen. Gустro. (Trepser. Rektenberg. Stralsund) dessa 5 städer då till Svärje. Detta utgör 17 städer att gå igenom och vägens längd 65 mil. Den 1 December Rymde jag och den 22 hant jag till Stralsund kl. 9 på afton.

Till Stralsund kom jag den 22 december, och feck där göra Corporals-Tjenst. år 1807 blef jag Corporal med Lön. detta år uppgafs Stralsund till Fransosen, och vår där hvarande arme, feck gå till Svärje. Mån jag måste gå Sjövägen till Norrköping, mäd första och Andra Regimentets Träss. Som Underofficer och kom hem till min hustru den 4 december år 1807. — 1808 geck vi till Norrje. då måste jag göra Underofficers Tjenst fortfarande. — 1809 geck vi till Finland, då kom jag hem med Silfver Medalljen. 1811 geck vi till Carskron, och Sedan till Carlhamn. Sama år, på minn födelsedag, Rustmästare Fullmakt, på 2:ne Nummerlöner. och en Silfver-portope liggande i Fullmakten.

Ytterligare en Fullmakt, Som Fourir år 1813—1814 åt Norrje. där bekom jag Fältväbels Fullmakt. och

den Medallg jag där feck löfte på, bekom jag icke, män har för den Samma årligen 6 Rdr och $\frac{1}{2}$ alns band (medalgband). — 1821 feck jag Rogestad boställe till Lön, och innehade dät tils år 1843, då jag tog afsked, efter nära 48 års Tjenst vid Linköpings Companie.

Här är mycket förtigat, Som har passerat.

Adjö Lilla Allma. af denna danssen är jag Trått. — nu på mitt 85 År

G a b r i e l B l ä s m a n
Fältväbel.»

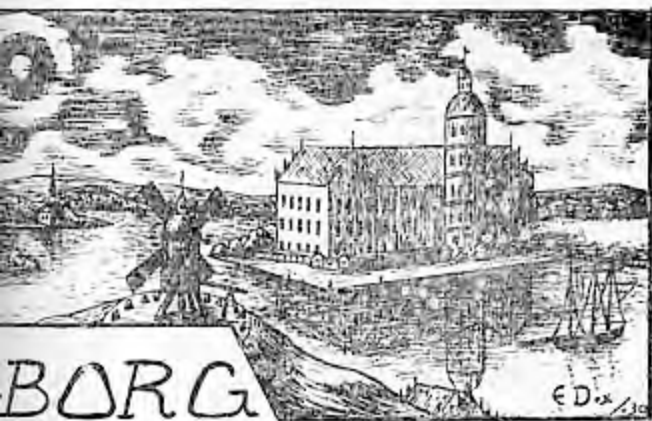

☉ Fantasi

*Sakta vagger Slätbaksvågor emot fiskarbåtens stäv,
långt där nord på höres låten av en melankolisk räv.
Skimrande augustimåne slösande sitt silver strör,
slår en glitterbro till gamla mörka borgen ovanför.*

*Gamla borgen! Kråkor kraxa omkring tornet och dess
tak,
och bland resterna av borgens forna salar och gemak
hålla ugglorna sin vaka — sommargrönskan ramad in
borgen, vilken blott numera är en fallande ruin.*

*En ruin! Nej, stolt och mäktig borgen står för fiskarnas
syn,
mörkt och hotfullt tornet reser sig mot dunkla afton-
skyn.
Ifrån hundra fönster glimma ljusen flämtande och
matt,
dansen går, musiken skräller i den stilla sommarnatt.*

intaren. ☉

*Bilden bleknar men i kvällen tränga många andra på.
Den som blott vill stilla lyssna, farna tider kan förstå,
gamla borgen kan dem tälja, han som vittne varit med
och han skådat har så mycket, så av örlig som av
fred.*

*

*Se, ut över vallarna blickar
en man på en fiskares båt,
åt borgens besättning han nickar.
Ja, nu är han här på sin stråt.*

*— Min väg över landet gått vida,
han säger till fogden, som står
så ödmjuk och from vid hans sida,
nu är det vi bönder, som rår.*

*Den blodhunden Jösse vi slagit
och hans kumpaner också
men sedan hit neder vi dragit,
till Vadstena vilja vi gå.*

Oss lyster med herrarna tala.
 Gud bättre, vi märkt mer än väl
 att, fastän de äro så hala,
 de önska mest slå oss ihjäl.

Ty friheten fast dem förskräcker,
 mot självsvaldet är den ett hot.
 Ej längre än skinnfällan räcker
 de dock månne sträcka sin fot.

*

Ett sekel svunnit. Över vallens krön
 en annan man ser ner på fiskarns eka.
 — Vi mena Dacken nu har fått sin lön.
 Med Smålands bönder lyster oss att leka
 en stund dock än, det slut må bli på kivet,
 som nära kostat kronan vår och livet.

Herr Svante, redligen I stått oss bi
 i smålandsbullret, vi betyge detta
 och eder i vår gunst bevara vi.
 Ett lås för denna landsdel må vi sätta.
 De munkehus i Söderköping rives
 och byggnadssten från dessa eder gives.

De munkehus I platt förstöra må
 liksom jag Braskens prenteri förgjorde.
 Vår nåd och hans ej rymdes båda två,
 men mången stämplat emot Herrans smorde.
 Dock vände vi mot fienderna glaven,
 ty än vi icke stigit ned i graven.

*

En mannaålders tid mätts ut. Vid vällen
 står grubblande en man och ser på båten,
 av fiskarn rodd — han är i djupa tankar fallen
 och ger ej akt uppå den polska ståten.

— Du fiskare, du näten dina drager —
 en fisk i nätet fick jag härom dagen
 jämväl — att jag den släppt, mig ångern gnager,
 min farbror kunde varit kväst och slagen.

Jag inser fuller väl att land och krona
 jag spelte om när så jag lät mig dåras.
 Min frände vill mig ingalunda skona,
 måhända snart till konung skall han koras.

*

Ännu några solvarv ha svunnit,
 en man ser från bröstvärnet ner.
 Hur ödet hans trådar har spunnit
 han tänker och bistert han ler.

— De päviske haver jag slagit
 och för evangeliska tron
 i härnad haver jag dragit
 och intet jag givit pardon.

Och väl äro stenarna röda
 av blodet på Linköpings torg,
 men stilla tiga de döda
 och slut tager änkesorg.

Man blodhund haver mig kallat
 och över mitt grånade hår
 förbannelserna hava skullat,
 ty tungt jag slår, när jag slår.

Min son med de gyllene håren
 skall sona där hårdast jag slog
 samt lir-dra de svidande såren —
 och ömt den grånade log.

*Gamla borgen! Kråkor kraxa omkring tornet och dess
tak,
och bland resterna av borgens forna salar och gemak.
Endast ugglorna numera vid dess bröstvärn hålla
vakt,
icke något kvar har lämnats utav borgens stolta prakt.*

*Men ändock i månens skimmer lyser glänsande fasad
och på stora minnen bär den — några av historiens
blad
skrivits där och därför växer borgen ut i fantasin
och man glömmer att den endast är en fallande ruin.*

Från Måsskären till Sör-ed.

Kring ett fiskläges ortnamn.

Av fil. kand. THORD LINDELL.

Ortnamnen höra till de »vardagsvaror», vilkas egentliga innebörd vi vanligen fästa mycket litet eller alls intet avseende vid. De äro för oss endast beteckningar för vissa begrepp — en socken, en gård, ett vattendrag, en åker, en skog o. s. v. Stundom stanna vi dock kanske i undran över vad ett eller annat sådant namn kan betyda, och särskilt folkfantasiens har många gånger givit de sällsammaste tolkningar av egentligen ganska lättfattliga namn.¹⁾

Nu är det emellertid så, att alla ortnamn ha en betydelse av något slag, och den vetenskapliga ortnamnstolkningen har under de senaste åren givit viktiga bidrag till kännedomen om vårt lands kulturella utveckling. Äldre tiders näringsliv och bebyggelse, kommunikationer, religiösa liv m. m. träder i flera fall klart fram för oss vid studiet av ortnamnen.

När jag i det följande skall tala om namnskicket i ett östgötskt fiskeläge, det välkända Harstena i Gryts skärgård, är det ingalunda min mening att söka ge uttömmande tolkningsförslag rörande byns ortnamnsförråd. Jag vill endast med några exempel framhålla de huvudsakliga principer, efter vilka namnen skapats, och visa, hur naturförhållanden och mänskligt liv avspeglas i benämningarna på de öar och skär, där Harstena-bon har sin dagliga vandel.

¹⁾ Jag hänvisar till G. Franzéns lustiga exempel i S:t Ragnhilds Gilles Årsbok 1933 s. 13 o. f.

Själva byn ligger på en stor huvudö, sammansatt av flera mindre delar. Kring detta huvudkomplex ligga inom byns råmärken åtminstone ett hundratal större och mindre öar, skär och klabbar. De flesta av dessa ha sina speciella namn, och därtill komma beteckningar för sund och vikar, bergknallar och dalar och mycket annat. En av byns näringsgrenar, älfisket, har särskilt verkat namnskapande, i det att de år från år brukade hommstånden, d. v. s. utsättningsplatserna för de stora ålryssjorna, oftast ha särskilda namn. Även i övrigt är det naturligtvis nödvändigt att ha många namn, om man ska kunna lokalisera sig inom ett så splittrat och mångskiftande område, som det här är fråga om. När jag för några år sedan för Svenska ortnamnsarkivet upptecknade Harstena-namnen, kunde jag sammanställa omkring trehundra beteckningar för byns skilda lokaliteter.

*

Först några ord om själva bynämnet. *Harstena* (tidigast känt 1543, skrivet *haresten*), innehåller ett i dialekterna förekommande ord *har* eller *hare*, som betyder »sten- eller klippgrund» eller, vilket här närmast är fallet, »litet skär i vattenbrynet». Namnets senare del är flertalsformen »stenarna». *Harstena* betyder sålunda ungefär »stenarna i vattenbrynet». Vi behöva naturligtvis icke föreställa oss, att namnet givits, därför att *hela* nuvarande byområdet varit ett grundområde, utan det har väl ursprungligen avsett någon viss plats, t. ex. intill byns båtläge el. d. — I nu angiven betydelse förekommer ordet *har* — *hare* i flera andra ortnamn, t. ex. Harnäs (nu försvunnen by i Dagsbergs s:n), och jag har mina misstankar, att namnet på Häradsskär, den viktiga lots- och fyrplatsen, egentligen icke har med ordet härad att göra utan i stället innehåller just det nämnda dialektuttrycket.

Det angivna stora namnförrådet har tillkommit under långa tidsskeden, och processen fortgår i viss mån ännu, som jag senare ska visa. Många av namnen

äro lätta att förstå, andra äro svårare att förklara, eftersom särskilda händelser eller förhållanden ligga bakom namnbildningen och vi nu ej ha kunskap om dessa tilldragelser, som kanske ligga generationer tillbaka. Hur mångskiftande namnbildningsprinciperna äro, se vi bäst, om vi sammanföra namnen i några grupper med likartat innehåll.

En sådan namngrupp vittnar om en märklig företeelse, nämligen *landhöjningen*. Som bekant höjer sig Östersjö-kusten långsamt ur havet, en följd av den nedtryckning av jordskorpan, som ägde rum under istiden. Höjningen är olika stark på skilda delar av kusten — i Norrland rör det sig om ända till en meter på hundra år, i Östergötland om ungefär 55 cm. per århundrade; man brukar i skärgården uttrycka det så, att »sjön faller ut en fot på tre mannuminnen». Härom tala nu namn som *Nötholmen*, *Bergholmen* och *Brännholmen*; de åsyftade områdena äro nämligen trots sina holm-namn numera endast delar av Hemöna, Harstenas huvudö. Liknande är förhållandet med *Lindholmen* och *Påskholmen*, som numera äro landfasta med den stora Häselön. Gränsområdena mellan de två »holmarna» och Häselön kallas numera resp. *Stesundet* (= stensundet) och *Påskers-ede* (= Påskholms-edet; ede, »lägt, vanligen i vattenbrynet liggande näs mellan två högre holmar eller skär»), och dessa namn tala på sitt sätt om den utveckling, som ägt rum. En karta över byn 1702 visar föröfrigt, hur Lindholmen ännu vid denna tid var helt kringfluten. Hur Harstena-borna kämpat mot den mäktiga naturföreteelsen synes också av namnet *Grav-edet*, som betecknar ett lägt liggande näs, där man ännu sent försökt att genom grävning hålla en ränna öppen och därigenom förkorta rödsvägen till vissa fiskeplatser.

Flertalet av namnen äro skapade med hänsyn till *naturförhållanden* på de åsyftade lokaliteterna. Man har fäst sig vid bergformationer, växtlighet, djurliv o. d. Somliga av dessa namn äro lätta att förstå, t. ex. *Bergholmen*, *Klinten*, *Grunnera* (några låga, släta skär vid byns hamnvik), *Jättekitteln* (homm-

stånd vid en jättegryta). I *Kampkuven*, en bergsklack på den ena av Kampöarna öster om Hemön, ingår ett dialektord kuv med betydelsen »puckel, rund topp», och samma ord finns i *Kuvsjär*. *Kampöarna* å sin sida torde ha namn av sin långsträckt form och markerade höjd, i det namnet innehåller ordet *kam*, »åsrugg».

Svårare är det att förklara sådana namn som *Skuta*, en bergbildning på Hemön i form av en insvängd, brant bergvägg invid vattnet, *Krypritshällera*, låga, delvis överspolade hållar strax intill *Skuta*, och *Kiskroppssudden*.

..Vegetationsbeteckningarna äro av växlande slag. Där äro t. ex. *Ekudden*, *Enskär*, *Lindholmen*, *Risgrundet*, *Slånaskär* och *Tallskär*. Lättförklarliga äro också *Häselöna* (av »hassel») och *Blåbärsklinten*. *Bjerkholmen* är sannolikt att förstå som Björkholmen med en dialektal form *bjärk* i st. f. riksspråkets *björk*. En annan dialektordform finna vi i *Gränera*, ett litet strandområde på huvudöns nordvästra sida. Här ingår ordet *grän*, d. v. s. *gran*, och namnet skulle på riksspråk bli *Granarna*. Slutligen är att nämna *Iskär*, en stor ö i hemmanets södra del. Namnet är icke ovanligt i Östersjö-skärgårdarna samt innehåller trädbeteckningen *id* (idegran, *Taxus baccata*). I de flesta fall är trädarten på de många *Idö*, *Ideskär* o. s. v. numera utdöd.

Områdets ortnamn med *djurbetecknande* sammansättningsled tala mest om fisk och fågel. Där äro bl. a. *Grisselskären* (efter en art alkfåglar), *Måsskären* och *Tärnskären*. Även »land»-fåglar äro representerade i t. ex. *Kräktallen*. Vidare märkas *Laxkroken* (*krok*, »liten vik») och *Uttergrytsskäret*.

Ytterligare exempel på naturbetecknade namn äro: *Bäcksöget*, ett hommstånd, där en liten rännil söker sig ned i havet — namnet är bildat av *bäck* och dialektens *säg* eller *sög*, som betyder »källdrag»; *Sandgårdet*, en av de största öarna och till skillnad från de övriga ej enbart bergig; *Flagen*, byns hamnsund, ett mycket vanligt skärgårdsord med betydel-

sen »liten fjärd, litet sund» och motsvarande riksspråkets *flak*.

En hel rad naturbeteckningar utgöra namnen på *Bådarna* (*både*, »grund i vattenytan»), de skär i Harstena-området nordöstra del, där de ryktbara säl-

Jättekitteln.

jakterna äga rum. Här märkas *Norr-*, *Öster-* och *Söderbådan*, *Hällarna* (en samling låga, släta klabbar), *Slängen* (en ganska hög, långsträckt klabbe; *slänge*, egentl. »långsträckt, låg udde»), *Blysankan* (en del av *Hällarna*; *sanka*», »lågt skär»). På *Norr-*

bådan finnas *Flatlogen* (en slät bergyta), *Dalkan* (egentl. »liten dal», en sänka i berget), *Sjolpera* eller *Sjolpbranta* (ett brant stup mot vattnet; av »stupa» el. »stjälpa») samt *Skrubban* (en remna i berget; fornsvenskt och dialektalt för »klyfta, håla, grotta»).

Som hörande till den nu behandlade namngruppen eller på något sätt besläktade med densamma kunna räknas många namn, som syfta på *läge*, *storlek*, *ut-*

Skuta.

seende till *form* och *färg* o. s. v. Sådana namn äro *Väster udd* och *Öster udd*, *Sör-ed* (ett smalt sund längst i söder av området), *Hällera utapå haget* (»hällarna utanför gärdesgården») och *Östateslängen* (»udden östan till»), som alla angiva läge. Om formen tala *Rundskären*, *Långkroken*, *Långskär*, *Klompen* och *Klunsen* (små skär), och genom jämförelser ha bildats namnen *Hösätat* (litet, toppigt skär), *Hattskär*, *Predikstolen* (bergformation på Fliset i norr), *Nåla* (enligt befolkningens utsago är berget här format som en nätbindningsnål). Uttrycksfulla äro

hommståndsnamnen *Djupa grav* och *Mörka hålet*. Om färg tala *Gråskär*, *Röda berget* och *Gula klumparna* (täckta av gul mossa).

Innan vi gå vidare, bör nämnas, att kring de flesta av de större holmarna och skären ligga ett flertal mindre, som ofta få namn i förhållande till de stora. Sälunda finns vid *Laskär* den mindre *Laskärskarten* (*kart*, dial. »liten sten»), och längre från *Laskär* lig-

Flagen närmast. T. v. Grännera.

ger *Laskärsklabben* med *Laskärsklabbskarten*. På samma sätt bildas *Grisselskär - Grisselskärshällen - Grisselskärsklabben* och *Grännera - Gränhälla - Gränkroken - Gränslången*.

Låt oss nu se, hur människornas liv och arbete avspeglas inom det vidsträckta skärområdet! Vi finna då flera namn, som tala om huvudnäringen därute, *fisket*. Sådana äro *Edvarpet* och *Hundvarpet* (*varp*, »ställe där man kastar ut nät eller drar not»), *Läggklabben* (»klabben där man lägger ut nät») *Skötklabben* (av *sköt*, strömmingsgarn). *Hommstånds-*

udden talar för sig själv, och *Friareplatsen*, som också är ett hommstånd, anse byborna har fått sitt namn av »frieri» till fiskelyckan.

Ett namn, som kanske hör hit, är *Aljersudden*, beteckning för huvudöns nordvästligaste del. Närmast vill man förbinda namnen med *aljer*, ett vid älfiske använt ljuster. Att man emellertid försökt sig på andra förklaringar syns av bykartan 1873, där plat-

Liksholmen och Iskär (i bakgrunden).

sen betecknas som *Elgholmsudd*. Jag vågar ej bestämt uttala mig om namnets egentliga innebörd, men ytterligare en tolkningsmöjlighet kan jag föreslå, eftersom ingen av de båda föregående tilltalar mig. Från smäländska skärgården omtalas nämligen¹⁾ en namngrupp med bl. a. *Algårdsskär* (flera ex.; i Mönsterås s:n 1770 skrivet *Ärgerskären*), *Algårdsbron*, *Älgårdsudd* och *Älgårdsvik*. Det har uppvisats, att dessa namn ange, att på resp. platser funnits en

¹⁾ Ivar Modéer: Smäländska skärgårdsnamn. Uppsala 1903. Sidan 184 o. f.

ålgård, d. v. s. en anordning för fångst av ål. I Stranda härad i Småland har »gården» bestått av en intill 50 m. lång stenbrygga, som vinkelrätt mot stranden sträckt sig ut i vattnet. Den har tjänat till att tvinga den vandrande ålen in i en vid stengårdens yttre ända anbragt homma. Om nu Harstena-namnet Aljersudden har en mot de småländska namnen svarande innebörd, torde det i varje fall vara så

Minkroken.

gammalt, att dess egentliga orsak för länge sedan glömts, osäkerhet om namnets form har uppstått (Elg-holmsudd!), och man har förbundet detsamma med det i byn vanliga redskapets namn, aljer.

Såvitt jag nu kan erinra mig, finnas inga rester av en ålgård på platsen. En närmare undersökning kan kanske bringa klarhet i saken. Man kan även tänka sig, att den ev. ålgården varit av trä, som förmltnat, sedan anläggningen kommit ur bruk.

Ett annat drag ur näringslivet antydes av *Höberget* på Sandgårdet. Det slagna gräset bredes på Harstena

ut på släta berghällar, där det noga vändes och spredes för att torka väl; jag förmodar, att denna procedur ligger bakom det äsyftade namnet.

På boskapen och dess vanor anse byborna, att namnet *Liksholmen* syftar. Det är en trädlös, gräsbevuxen holme, som ligger fritt omgiven av ett par sund och en liten fjärd. Korna, som vada och simma från holme till holme, vilja gärna ligga på *Liksholmen*, där friska fläktar jaga bort flugorna. Byborna mena nu, att namnet egentligen är *Liggs-holmen*, och *Ligsholmen* står det också på kartan 1702, liksom *Liggholmen* 1873.

Förr höll man mycket får på *Harstena*, och namnet *Bäggdöden* på en plats på *Nötholmen* säges syfta på, att en färflöck här blivit insnöad. Andra djurtragedier äro väl bakgrunden till namnen *Märklämman* — en lång dal intill byn — och *Sommerkos hål*.

Vi komma därmed över till de namn, som av allt att döma ha en viss händelse el. d. att tacka för sin tillkomst. Där äro t. ex. ett par personbeteckningar, *Sunes hommstånd* och *Skyttas pusse* (en vattensamling på *Norrudd*; av kvinnonamnet *Skytta* el. av »skyttarna»?). Där är vidare *Häktmakarekroken* på nordsidan av ön; innebörden är mig alldeles oviss. Detsamma gäller flera andra namn, där gissningar visserligen äro möjliga, men som jag låter tala för sig själva: *Bucklasse*, *Härbärgen*, *Marso* och *Märballn* (ett par små klabbar), *Påskholmen*, *Tiggegubben* m. fl.

Hur nya namn ännu bildas visa t. ex. *Minan* och *Skrotholmen*. Det första namnet syftar på en rysk mina, som för tjugo år sedan bärgades och ställdes i *Fästkroken*. Nu talar man mest om *Minan* och *Minkroken*. *Skrotholmen* var åtminstone en tid en vanlig benämning för *Eskär*, då här lades upp skrot från ett bärgningsarbete.

Till sist en liten historia om ett av namnen. I inloppet till hamnviken skjuter en liten klabbe upp, som kallas *Prästen*. Den har föröfrigt bredvid sig både *Prästkärnga* och *Klockarn*. *Prästen* är en om-

tyckt samlingsplats för fåglar, och när vid ett tillfälle en prästman besökt byn och just skjutsades hem, betraktade en av gubbarna i båten tankfullt klabben och yttrade något om att »fågla har lorte ner *Prästen*». Det är ej att undra över, att prästen i båten bekymrat granskade sina kläder.